

Kontroversen mellom Vygotsky-skolen og Rubinstein-tradisjonen

Regi Theodor Enerstvedt

professor emeritus, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

r.t.enerstvedt@sosgeo.uio.no

Styres mentale prosesser mest av indre eller ytre krefter? Spørsmålet har røtter tilbake til tidlig sovjetisk psykologi.

Denne artikkelen fullfører et prosjekt som har vært under arbeid i mange år. For nesten 40 år siden tok jeg doktorgraden på virksomhetsbegrepet som er influert av det som er blitt kalt «sovjetpsykologien». Da reagerte jeg negativt på at alle «virksomhetsteoretikere» i Vest-Europa og USA i regelen bare tok hensyn til én av de to store tradisjonene i sovjetisk psykologi – Vygotsky-tradisjonen eller -skolen. Den andre tradisjonen, der Rubinstein (1889–1960) var det store navnet, ble nesten neglisjert, eller det ble hevdet at den var tatt opp i Vygotsky-tradisjonen. Mitt teoretiske grunnlag var opprinnelig derfor også den siste tradisjonen. Likevel kom jeg etter hvert til at Rubinstein hadde den dypeste psykologiske forståelsen. Jeg tok opp denne problematikken på en nordisk virksomhetsteoretisk konferanse i Kristianstad i Sverige i 2013. Mitt foredrag «Some fundamental theoretical-methodological problems in the theory of activity» viste seg å vekke internasjonal interesse, og det ble publisert som siste kapittel i boken *Contemporary Approaches to Activity Theory: Interdisciplinary Perspectives on Human Behavior* (Enerstvedt, 2015).

Hva dreier uenigheten seg om? Det skal denne artikkelen vise, og jeg skal konkludere med et forslag om å ta med seg det beste fra begge forståelsene. Nøkkelordet i diskusjonen er *internalisering*. Og spørsmålet er: Gjør Vygotskys internaliseringsteori til syvende og sist mennesket totalt utenfrabestemt? Rubinstein påstår det. Eller er omvendt Rubinsteins insistering på brytningen mellom ytre årsaker og indre tilstander hos mennesket ikke noe annet enn det velkjente forsøket på å føre inn en mellomliggende variabel (M) i stimulus–respons-tenkningen? I stedet for S(timulus)-R(espons), altså S-M-R? A.N. Leontjev hevder det.

Den marxistiske psykologiteorien

Vygotsky-tradisjonen i virksomhetsteorien

Vygotsky-skolen oppsto i 1920-årene. Den var ikke en homogen, institusjonalisert skole. Den besto heller av forskjellige og midlertidige samarbeidsprosjekter mellom forskere. På dette grunnlaget utviklet det seg imidlertid et nært sam- og gruppearbeid mellom Luria (1902–1977), Leontjev (1903–1979) og Vygotsky (1896–1934). Disse tre psykologene betegnet seg som en «troika», og møttes ofte og diskuterte fundamentale problemer i psykologien – persepsjon, tenkning, hukommelse, språk osv.

Den mest vesentlige ytelsen til Vygotsky-skolen, eller den kultur-historiske psykologien, på tysk betegnet som «die Kulturhistorische Schule», er vektleggingen av menneskets *sosiale determinering*. Måten denne tradisjonen forsto bestemmelsen på, betydde også en ny innsikt i den menneskelige biologien, den menneskelige naturen.

Nøkkelordet i diskusjonen er internalisering

Et metodologisk kjennetegn er også framhevingen av den betydningsfulle *internaliseringsprosessen*. Vygotsky slår fast: «Vi kaller den indre rekonstruksjonen av en ytre operasjon for *internalisering*» (Vygotsky 1978, s. 56).

Alle kan erfare denne prosessen hver eneste dag. Det beste eksemplet i min egen erfaring er da jeg lærte å kjøre bil, en erfaring jeg tror alle med sertifikat kan bekrefte. Da kjørelæreren og jeg kom til det første gatekrysset i første kjøretime, fikk jeg ordren «sving til venstre her». Jeg skulle kikke til høyre og venstre, samtidig som jeg skulle clutch, gi, bremse, gi gass, trykke på venstre retningslys og dreie på rattet. Jeg var sikker på at jeg aldri ville lære å kjøre bil. Hver eneste lille handling var utstrakt og styrt bevisst og kunne bare utføres etter hverandre, ikke samtidig. Likevel, på relativt kort læringstid blir alle disse bevisste handlingene internalisert og styrt av så raske ubevisste mentale operasjoner at kinking, clutching, giring, bremsing, gassing, lystrykk og styring kan foregå samtidig. Mønsteret i denne læringsprosessen blir virksomhet med et motiv som først leder til ytre utstrakte, målrettede handlinger, dernest til forkortede handlinger eller ytre operasjoner internalisert til indre, mentale operasjoner.

Rubinstein-tradisjonen i virksomhetsteorien

Den andre tradisjonen er Rubinstein-skolen. Allerede i 1922 snakket Rubinstein om den skapende spontane virksomhetens prinsipp og om enheten mellom bevissthet og virksomhet (Rubinstein, 1968). Rubinstein utviklet nyskapende psykologiske teorier om personlighet, tenkning, emosjoner, hukommelse og tale som prosesser, det vil si som virksomheter. Hans mest berømte tese er: «De ytre årsaker virker formidlet av indre betingelser» (Rubinstein, 1970, s. 162). De ytre operasjonene blir brutt gjennom indre prosesser som legger grunnlaget for utvikling. Disse indre prosessene kaller Rubinstein analyse, syntese, abstraksjon og generalisering.¹ Disse psykiske prosessene går «utover» og kan kalles «eksternalisering». Den mest betydningsfulle ytelsen til Rubinstein og hans tilhengere (Brushlinski, Shorokova, Budilova og andre) var forståelsen av forholdet mellom mennesket og omgivelser som vekselvirkning. Hos mennesket blir denne vekselvirkningen å forstå som den særegent menneskelige aktiviteten – *virksomheten*. Rubinstein gjendriver (forkaster) med dette både tesen om at individets utvikling utelukkende er determinert av ytre årsaker, innflytelser og tilskyndelser, og tesen om at denne utviklingen utelukkende er determinert av indre betingelser.

Kontroversen

Leontjevs kritikk av Rubinstein

A.N. Leontjev (1903–1979) kjenner den berømte tesen til Rubinstein om den indre brytningen, omdanningen og forandringen av påvirkningen utenfra. Han bestrider ikke Rubinsteins tese, men ser ikke internaliseringsteorien i motstrid til denne. Leontjev betrakter tesen som et forsøk på å løse det gamle problemet med stimulus–respons-paradigmet gjennom å innføre mellomliggende variabler. Kort sagt, ikke stimulus–respons, men S – mellomliggende variabler – R. Leontjev peker på at det er gjort mange forsøk på overvinne S–R-paradigmet. Ett av dem er å innføre mellomvariabler. Og Leontjev (1979) hevder:

1. Jf. Rubinstein (1968), s. 446–450. Se også Enerstvedt (1994). I det filosofiske arbeidet Spiller Gud terning likevel? prøver jeg å videreutvikle Rubinsteins innsikt ved å tilføre begrepet abduksjon (Enerstvedt 2011). Jf. Peirce (1839–1914) i hans 1903-forelesninger om pragmatisme (i Peirce (1997)).

I sin tid betegnet Rubinstein dette med formelen 'De ytre årsaker virker formidlet av indre betingelser' (Rubinstein 1970, s. 162). Naturligvis kan man ikke bestride dette utsagnet. Hvis man imidlertid med indre betingelser forstår subjektets momentane tilstander som er utsatt for påvirkning, så sier ikke utsagnet noe prinsipielt nytt i forhold til S * R-skjemaet. Til og med ikke-levende objekter viser jo ved en forandring av deres tilstander på forskjellig måte en vekselvirkning med andre objekter. På fuktig, oppbløtt grunn avsetter det seg tydelige spor, men ikke på tørr, fast grunn. Enda tydeligere trer dette fram hos dyr og mennesker: Et sultent dyr vil reagere annerledes på et næringsstimulus enn et mett, og hos et menneske som interesserer seg for fotball, vil meldingen om et fotballkampresultat vekke en helt annen reaksjon enn hos et menneske som er likegyldig til fotballspillet (Leontjev 1979, s. 77–78).

Så til Rubinsteins kritikk av internaliseringsteorien. Vygotskys velkjente tese er denne:

En interpersonlig prosess er transformert til en intrapersonlig. Enhver funksjon i barnets kulturelle utvikling forekommer to ganger: Først på det sosiale nivået, og senere, på de individuelle nivået; først mellom folk (interpsykologisk) og så inni barnet (intrapsykologisk). Dette gjelder både for vilkårlig oppmerksomhet, logisk minne og for dannelsen av begreper. Alle de høyere funksjonene oppstår som aktuelle forhold mellom mennesker (Vygotsky 1978, s. 56–57).²

Gjennom en rekke arbeider gir Rubinstein en fundamental kritikk av Vygotskys posisjon. Han forkaster hele teorien om internalisering i Vygotskys tolkning. Budilova siterer Rubinstein fra en russisk publikasjon i 1960:

Det korrekte standpunkt angående spørsmålet om den sosiale determinering av menneskelig tenkning og de menneskelige egenskaper er i teorien om internalisering skjult av en mekanisk forståelse av den sosiale determinering i denne teorien. Teorien om internalisering river fra hverandre enhver vekselvirkende forbindelse og ethvert gjensidig forhold mellom det ytre og det indre, og avskaffer enhver dialektikk mellom det ytre og det indre, og det sosiale og det naturlige.

Rubinstein tilføyer i det samme arbeidet:

For å «gjendrive» vår karakterisering av internaliseringsteorien, kunne det bli argumentert at ifølge denne teorien er internaliseringen av det ytre formidlet gjennom subjektets virksomhet i dets tilegnelse av de ytre omstendigheter. Imidlertid avskaffer denne kjensgjerning på ingen måte den mekaniske karakter av dette synet på personligheten og

2. Uttrykkene «interpsykologisk» og «intrapsykologisk» er oversatt fra de engelske «interpsychological» og «intrapyschological». Dette er en så vanlig feil ordbruk på norsk (og antakelig også på engelsk) at jeg har brukt de tilsvarende. Mer korrekt hadde vært «interpsykisk» og «intrapsykisk». («Psykologi» betyr jo ikke «psykisk», men «læren om det psykiske».)

utviklingen av de individuelle egenskapene siden subjektets virksomhet selv er oppfattet som determinert *bare* gjennom objektet, *bare* fra utsiden (Budilova 1975, s. 275).

Vurdering og slutning

Er Leontjevs kritikk av Rubinstein rettferdig?

Den er ikke det. Rubinstein er langt fra å tenke i et S–R- eller S–M–R-mønster. Riktignok er Rubinsteins berømte tese uheldig, for den kan tolkes snevert, jf. Leontjevs «sult»-eksempel. Ser vi imidlertid tesen i lys av Rubinsteins større arbeider, blir kritikken urimelig. Vygotsky, A.N. Leontjev, og hans sønn A.A. Leontjev (1936–2004), går så langt som å snakke om to forskjellige tilnæringsmåter i psykologien, Rubinsteins og deres. A.A. Leontjev sier i en diskusjon med Lomov at den ene tilnæringsmåten kunne bli kalt teorien om vekselvirkning og den andre virksomhetsteorien (Leontjev 1980). Vi forstår at dette er en meget opphisset kontrovers.

Er Rubinsteins kritikk av Vygotskys og Leontjevs internaliseringsteori korrekt?

Jeg har prøvd å lese Vygotskys tese om internalisering ut fra en forsvarsposisjon, tolket den så positivt som mulig, og lest den i sammenheng med en helhetsforståelse både av ham og Leontjev. Jeg er likevel kommet til at Rubinstein har rett i sin kritikk av internaliseringsteorien i Vygotskys og Leontjevs forståelse av den. Rubinstein har den dypeste innsikten i virksomhetsteorien. Å konkludere motsatt av både A.N. og A.A. Leontjev er mest korrekt: En internalisering *inter-intra* er ikke mulig uten en samtidig eksterialisering *intra-inter*. Ikke vekselvirkning *eller* virksomhet, *virksomhet må forstås som vekselvirkning*.

De forskjellige psykologiske tilnæringsmåtene leder til ulike begreper om menneskets natur, og kan få – og har fått – svært viktige konsekvenser på flere områder. Bare ett eksempel: pedagogikk og oppdragelse. Tilhengerne av Vygotsky og Leontjev, som f.eks. Galperin og andre, utvikler teorier som viser hvordan eleven gjennom internalisering kan nå fram til mål, løsninger som allerede er gitt i samfunnet (dette er tilnæringsmåten til Sokrates), mens tilhengerne av Rubinstein vil legge vekt på å utvikle teorier som kan vise hvordan eleven gjennom eksterialisering kan nå fram til å stille nye spørsmål. Vi trenger begge typer pedagogiske teorier, for her dreier det seg om å vektlegge forskjellige prosesser.

Vygotsky eller Rubinstein?

Med utgangspunkt i Vygotsky-tradisjonen ville det slett ikke ha vært urimelig å hevde følgende: Vi bestrider ikke den eksterialiseringprosessen som Rubinstein beskriver. Men forut for den går internaliseringen som nettopp skaper denne indre psykiske prosessen. Internaliseringen ligger til grunn for denne prosessen av analyse, syntese, abstraksjon, generalisering. De eksemplene vi ga tidligere av internaliseringsprosessen, illustrerer godt hvordan disse indre prosessene oppstår og dannes.

Med utgangspunkt i Rubinstein-tradisjonen vil en *ikke* si det motsatte: Forut for internaliseringen går en psykisk prosess av analyse, syntese, abstraksjon og generalisering. Til grunn for internaliseringen ligger nettopp denne psykiske prosessen. Rubinstein – slik jeg tolker ham – ville heller si at prosessene internalisering og eksterialisering forutsetter hverandre og foregår samtidig.

Vygotsky og Rubinstein er to titaner i psykologiens historie. Må vi legge hovedvekten på motsetningen mellom dem? Kan vi ikke heller prøve å skape en syntese av deres store innsikter? Vi skulle forkaste enten-eller-tenkningen, enten vekselvirkning eller virksomhet, og anta en både-og-tenkning. Internalisering *ja* – men i Rubinsteins ramme.

Referanser

- Budilova, J.A. (1975). *Philosophische Probleme in der sowjetischen Psychologie*. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften
- Enerstvedt, R.Th. (2015). Reflections on the Theory of Activity. I Hansson, Th. *Contemporary Approaches to Activity Theory: Interdisciplinary Perspectives on Human Behavior*. Blekinge Institute of Technology, School of Management (MAM)
- Enerstvedt, R.Th. (2011). *Spiller Gud terning likevel?* Oslo: Marxist Forlag
- Enerstvedt, R.Th. (1994). Læring som universel akt. I Niels Rosendal Jensen *Når børn vil lære noget*. Værløse: Billesø & Baltzer
- Enerstvedt, R.Th. (1982). *Mennesket som virksomhet*. Oslo: Tiden Norsk Forlag
- Leontjev, A.A. (1980). Tätigkeit und Kommunikation. *Sowjetwissenschaft*. No 5.
- Leontjev, A.N. (1979). *Tätigkeit-Bewusstsein-Persönlichkeit*. Berlin: Volkseigener Verlag
- Leontjev, A.N. (1974–75). The Problem of Activity in Psychology. *Soviet education*, vol 8, nr. 2. Fra *Vyprosy filosofii*, 1972, No. 9
- Lomov, B.F. (1980). Die Kategorien Kommunikation und Tätigkeit in der Psychologie. *Sowjetwissenschaft*. No 5.
- Peirce, C. S. (1997) *Pragmatism as a Principle and Method of Right Thinking*. The 1903 Harvard Lectures on Pragmatism. Albany: State University of New York Press
- Rubinstein, S.L. (1970). *Sein und Bewusstsein*. Berlin: Akademie-Verlag
- Rubinstein, S.L. (1976). *Væren og bevidsthed*. København: Gyldendal
- Rubinstein, S.L. (1969). *Prinzipien und Wege der Entwicklung der Psychologie*. Berlin: Akademie-Verlag
- Rubinstein, S.L. (1968). *Grundlagen der allgemeinen Psychologie*. Berlin: Volkseigener Verlag
- Vygotsky, L.S. (2001). *Tenkning og tale*. Oslo: Gyldendal
- Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press